

ROZALIA COLCIAR
(Cluj-Napoca)

IDENTITATE ȘI ALTERITATE ÎN DISCURSUL NARATIV ORAL

1. Premise teoretice

Integrarea problematicii enunțării în analiza discursului presupune nu numai luarea în considerație a noțiunii de subiect locutor, ci și punerea în evidență a caracterului *eterogen* al unui text. Studiile de teorie a narativității aduc în discuție, prin M. Bahtin (1970, 1978, 1984) conceptul de *dialogism*, subliniind importanța problematicii *alterității*, care se află la baza oricărei expresii verbale. Deci discursul poate fi privit nu doar ca o entitate omogenă, ci și ca o realitate „alterată”, traversată de prezența Celuilalt, care îi subminează unitatea de suprafață. Tema dialogismului a influențat teoreticienii ai discursului precum Tzvetan Todorov (1981, p. 98), care vorbește despre faptul că „le discours rencontre le discours d’autrui sur tous les chemins qui mènent vers son objet, et il ne peut pas ne pas entrer avec lui en interaction vive et intense”. Gérard Genette (1982, p. 7 și urm.) își centrează analiza asupra *transtextualității* și a *hipertextualității*, aceasta din urmă punând în relație un text B (*hipertext*) cu un text anterior A (*hipotext*). Extinzând studiul asupra altor tipuri de discurs decât cel literar, D. Maingueneau (1991, p. 155) subliniază că practica hipertextuală vizează o *transformare* discursivă, în sensul captării sau subminării discursului originar.

O contribuție importantă la analiza discursului o are O. Ducrot (1984, p. 171–233) care, prin teoria *enunțării polifonice*, contestă unicitatea subiectului vorbitor, susținând că „l’énoncé signale dans son énonciation la superposition de plusieurs voix” (*ibidem*, p. 183). Astfel, din perspectiva pluralității vocilor, se fac următoarele distincții¹: *subiect vorbitor*, care e o ființă empirică, un individ situat în

¹ Vezi și Manu Magda 2006.

lume și care pronunță enunțul; acestuia îi corespunde un *auditor* (receptor al enunțului din lumea reală). În afara acestor indivizi din lumea reală, există *entități teoretice* (*voci* în enunț), respectiv *locutorul*, o ființă a discursului responsabilă de sensul enunțului, marcată prin pronumele *eu* și celelalte mărci ale persoanei I; acestuia îi corespunde *alocutorul* (cel căruia îi este destinat enunțul). *Enunțiatorul* este ființa care se exprimă prin enunțare, responsabilă de actele ilocuționare și în funcție de care se organizează punctele de vedere și atitudinile la nivel semantic. Enunțiatorului îi corespunde *destinatarii*, respectiv cel căruia îi sunt adresate actele ilocuționare.

Ținând cont de faptul că *polifonia semantică* se constituie ca un principiu organizator și integrator în analiza discursului narativ, se poate vorbi despre *o alteritate declarată*, manifestată prin discursul direct, discursul indirect și discursul indirect liber, și despre *o alteritate integrată* (Sarfati 2007, p. 54 și urm.), manifestată prin intermediul ironiei, al negației și al presupuziției.

2. Identitate și alteritate în textul dialectal

2.1. Alteritate declarată

În textele din care transpare vorbirea Celuilalt, eterogenitatea enunțiativă se manifestă sub trei forme: (1) discursul direct, (2) discursul indirect și (3) discursul indirect liber.

2.1.1. Discursul direct (DD)

În studiul nostru, avem în vedere *textele dialectale narrative (et-notextele)*, în care, pe lângă un *dialog real (dialog-cadru)*², între anchetator și subiect, apar și *dialoguri evocate*, replici aparținând unor episoade conversaționale anterioare, reproduse prin intermediul *vorbirii directe citate*, precum în exemplul:

(1) «vine ordonanța și *spune* cătră mine / „bade Axente” / zice „poți pleca acasă / că o spus dom_notarăș” // eu am plecat acasă // după ce-am ajuns acasă / m-ajunge ordonanța // „bade Axente / o spus domnu notarăș / să treci în România // că glonțu i-a dumitale” // eu *am zis* „măi Bela! eu vreau să fac învierea acas / ș-apoi cum a fi!”» (Teiuș 1980, p. 143).

² Am preluat clasificările pertinente operate de către Margareta Manu Magda (2003, p. 55).

Dacă se consideră că discursul narativ de mai sus se caracterizează prin înscrierea unui enunț în interiorul altui enunț, se poate vorbi despre o primă trăsătură (aparentă) a discursului direct, anume aceea că un locutor principal dă cuvântul altui locutor absent. Dar această primă impresie poate fi contrazisă cu ușurință, deoarece înscrierea enunțului Celuilalt (L_1) în vorbirea unui locutor L_2 proiectează enunțul evocat EV_1 într-o nouă situație de enunțare (EV_2)³. Mai mult decât o simplă evocare a cuvintelor Celuilalt, discursul direct realizează o redublare sau o dedublare a acestora, constituind un fel de spațiu scenic pentru reprezentarea vorbirii Celuilalt.

Din punct de vedere formal, în discursul cadru, ca modalități discursive de redare a vorbirii directe sunt folosite, în secvența narativă citată mai sus, verbe declarative prototipice: *spune*, *zice* (*am zis*), al căror sens indică enunțarea, în timp ce verbul *ajunge* dezvoltă un sens secundar de mișcare orientată, subordonat sensului general de îndeplinire a unui act de enunțare (cf. GALR II 2005, p. 818 și urm.).

(2) „Cîn am dus-o la spitál, i-an_ spus:

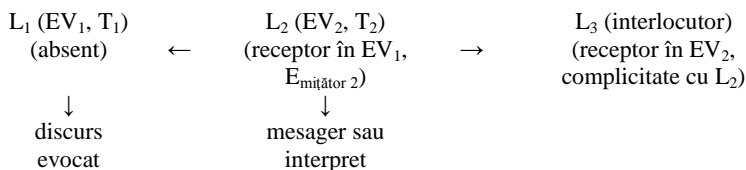
– Dómle dóctor, êe-î fac, cu bába, zíc, vreș s-o internéz în_ spitál.
Uîte-așá, așá, așá.

Dóctoru a spus:

– Móșule... nu je de internát în spitál” (TDO, p. 982, 363 [Întâmplare]).

Secvența narativă de mai sus se constituie ca un „text-variantă” (Manu-Magda 2003, p. 55), o redare aproximativă a dialogului, în spiritul mesajului original. Dincolo de păstrarea indicilor lingvistici ai oralității (formulele de adresare *domle*, *moșule*, verbele declarative

³ Această situație specifică a discursului direct poate fi ilustrată prin schema:

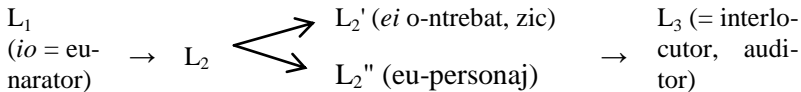
an_spus, zîc, a spus), vorbirea lui L_1 este redată de L_2 în mod selectiv și rezumativ, prin clișeu verbal *așa, așa, așa* (care ține locul povestirii anterioare), fiind omise actele verbale ce nu pun în prim plan intenția comunicativă a lui L_2 . Textul-variantă reflectă deci o „comunicare lingvistică subiectivizată” (*ibidem*).

2.1.2. Discursul indirect (DI)

Dacă discursul direct „dă cuvântul Celuilalt”, discursul indirect „traduce” cuvintele Celuilalt, oferind o transpunere, o reformulare semantică globală, locutorul putând să moduleze volumul informației raportate. Deoarece cuvintele personajului din acest tip de discurs sunt rezumate, relatate, și nu citate, s-a vorbit chiar despre caracterul „indécidable” (Maingueneau 1991, p. 34) al discursului indirect.

(3) „și m-am dus io mai degrabă la post decât cum o mărs tata // acolo era... oameni tăt di la noi [...] și m-o - n t r e b a t c ă cine sînt // cînd l e s p u i c ă cine sînt io / ei trîntesc registrele pe masă și z i c [...] c ă... ei mă caută pe mine / și io mă duc singur în mîna lor.” (Teiuș 1980, p. 142).

Discursurile rediate din vorbirea indirectă sunt dependente sintactic și semantic de verbele de declarație (*o-ntrebat, spui, zic*), fiind introduse prin conectorul conjuncțional *că*, în secvențe prin care se realizează acte reprezentative și declarative. A se vedea și schema următoare:

2.1.3. Discursul indirect liber (DIL)

Discursul indirect liber este o formă intermediară între discursul direct și discursul indirect⁴. Marcând o diferență suplimentară a gradului de eterogenitate în privința vorbirii Celuilalt, discursul indirect liber se caracterizează prin faptul că instanțele discursive nu pot fi clar delimitate.

⁴ GALR II 2005, p. 825: discursul indirect liber este numit, alături de discursul direct legat, stil „mixt” sau „derivat”.

Din punct de vedere formal, DIL împrumută anumite trăsături de la DI (adaptarea mărcilor enunțiative, absența ghilimelelor), dar și de la DD (absența conectorilor):

(4) „mă duc/ când ajung acolo în paște/ nici o oaie// mă// s-or fi mutat mai în sus// era un părau/ cot pe-acolea/ ascult/ nimic// doamne ferește! ce-o fi asta? [...]// dau de urma focului// urma focului/ caldă// Dumnezeule Doamne/ s-or fi pornit oile/ și-ăștia s-o dus să le coate// [...] când mă duc s-ajung în capu satuli/ auz că se scutură oaia cu clopotu// am cunoscut clopotu/ iacă oile-s aicea// le-o fost băgat bietu om într-o curte” (Teiuș 1980, p. 146–147).

În fragmentul citat mai sus, se constată întrepătrunderea DI cu DIL. Secvențele de DIL conțin, în mod similar cu cele din vorbirea directă, elemente de oralitate precum apelativul *mă!* – interjecția *iacă!*, mărci ale orientării spre interlocutor; invocațiile *Doamne ferește!*, *Dumnezeule mare!* – elemente ce redau starea afectivă a L, exprimând adeviziunea acestuia față de cele spuse și întărind sensul comunicării. De asemenea, secvențele inserate în DIL conțin deictice (pron. *asta*, *ăștia*, adv. *aicea*), conform tendinței de actualizare a enunțării, specifice vorbirii directe.

(4') „dúpa ásta/ d ó mⁿ e/ an₁úð pórcu acólo/ *êe să te faê*/ an₁găsit o cărúță p-acólo pím_ph¹játă/ *púne-l* [...]// ș-am₁vení cu puórcu acasă [...]// *dápă_ája êe să te faș₁ tu/ an₁rámás* cu căsa așá [...]// m-am₁duz la fi¹éní/ [...] *êe să mă₁ ũuc* *îo m₁ á/ găš¹ésc* *îo vun muncítór* [...]// *găș¹ésc* *îo/ nu să puáte*// an₁găsi-dómⁿe únu” (TDM II, p. 63).

În secvența narativă citată, DIL este caracterizat prin utilizarea pronomelui personal de persoana a II-a singular cu sensul de persoana I (*êe să te faê?*, *êe să te faș tu?* *púne-l*), prin raportare la locutor, revenindu-se apoi la pers. I (*io*), statutul locutorilor/enunțiatorilor fiind foarte greu de delimitat.

2.2. Alteritate integrată

2.2.1. Presupozițiile

Fiind o parte constitutivă a universului comun de discurs, presupozițiile reprezintă „precondiții” ale enunțării cu succes a unei propoziții (GALR II 2005, p. 814) sau „deducții pragmatice” (Ionescu-

Ruxăndoiu 1991, p. 18) realizate prin intermediul unor declanșatori de presupoziii de natură morfologică, lexicală sau sintactică.

Conform teoriei polifonice a sensului (Ducrot 1984, p. 231), pentru realizarea unui act de presupozitie, a cărui funcție este de a fixa cadrul ulterior al discursului, același enunț vizează doi enunțiatori diferiți. În exemplul:

(5) „măma mea căcă *maș aveá un copil nemórt*, ála ireá-n leágân, al maș mig de tot” (TDO, p. 969, 305 – [*Întâmplări din sat*]),

există un E_1 (o voce colectivă, opinia comună ce include și L enunțului), care exprimă un conținut *presupus*, declanșat de adjectivul *nemort*: *Până acum, copilul era mort*, și un E_2 (= L), distanțat de E_1 , al cărui enunț conține o *aserțiune*: *Acum, copilul era viu*.

Astfel, structura presupozitională a limbajului vizează și anumiți factori ai contextului comunicativ, respectiv relația dintre discurs și „fundalul doxic” («l’arrière-plan doxique») al textului (Sarfaty 2007, p. 59).

2.2.2. Negația polemică

Tot ca un fenomen de alteritate integrată este considerată și *negația polemică*, aceasta urmărind producerea unui „efect atenuator” (Moeschler Reboul 1999, p. 308), fără a contrazice presupozitiile:

(6) „Dómlé, la noi înainte, pá timpuri, [...] *yámeni* cáre *jeșéáu* [...] *săráci*, [...] *nu aveá posivitate* (= posibilitate – nota n.) a fáce cărámidă saș a cumpără cărámidă saș a cumpără țíglă” (TDO, p. 985, 375–376 – [*Casa*]).

Conform teoriei polifonice, se presupune că locutorul (L) pune în scenă doi enunțiatori diferiți:

a. E_2 , cu care L se identifică și care afirmă: „Oamenii săraci nu aveau posibilitate...”, opus lui:

b. E_1 , de care E_2 se distanțează, care ar fi putut să afirme: „Oamenii săraci aveau posibilitate...”

3. Concluzii

Teoria polifonică a enunțării, datorată lui Ducrot, are meritul de a pune în lumină, din perspectiva pluralității vocilor, un principiu orga-

nizator și integrator pentru semantica discursului. Deși aplicată discursului narativ literar în primul rând, această teorie este valabilă, considerăm noi, și pentru discursul narativ oral, specific textelor dialectale. Din acest punct de vedere, exprimând o eterogenitate a compoziției, formele de înlănțuire a discursurilor altora marchează tipuri diferite de „alterare” a discursului în ansamblu.

SURSE

- TDM II = *Texte dialectale Muntenia*, II, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.
- TDO = *Texte dialectale Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei R.P.R., 1967.
- Teiuș 1980 = Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

BIBLIOGRAFIE

- Bahtine 1970 = M. Bakhtine, *La poétique de Dostoïevski*, Paris, Le Seuil, 1970.
- Bahtine 1978 = M. Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard, 1978.
- Bahtine 1984 = M. Bakhtine, *Esthétique de la création verbale*, Paris, Gallimard, 1984.
- Ducrot 1984 = Oswald Ducrot, *Le Dire et le Dit*, Paris, Éd. de Minuit, 1984.
- GALR II 2005 = *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes*, Paris, Le Seuil, 1982.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1991 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Narațiune și dialog în proza românească*, București, Editura Academiei Române, 1991.
- Maingueneau 1991 = Dominique Maingueneau, *L'Analyse du discours. Introduction aux lectures de l'archive*, Paris, Hachette, 1991.
- Manu Magda 2003 = Margareta Manu Magda, *Elemente de pragmalinguistică a românei vorbite regional*, București, Editura Dual Tech, 2003.
- Manu Magda 2006 = Margareta Manu Magda, *Aspecte ale polifoniei în texte dialectale*, în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie Baia-Mare, 5–7 mai 2006*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 159–170.
- Moeschler Reboul 1999 = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox, 1999.

Sarfati 2007 = Georges-Élia Sarfati, *Éléments d'analyse du discours*, Paris, Armand Colin, 2007.

Todorov 1981 = Tzvetan Todorov, *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique*, Paris, Le Seuil, 1981.

IDENTITÉ ET ALTÉRITÉ DANS LE DISCOURS NARRATIF ORAL (Résumé)

L'article s'occupe du problème de *l'altérité* dans le discours narratif oral par rapport à la polyphonie sémantique vue comme un principe organisateur et intégrateur pour la sémantique et pour l'analyse du discours narratif.

On peut donc parler d'une *altérité déclarée*, rencontrée dans les textes narratifs dialectaux d'où on peut saisir le parler de l'Autrui et dans lesquels l'hétérogénéité énonciative se manifeste sous trois formes: *le discours direct* (un redoublement des paroles de l'Autrui), *le discours indirect* (une nouvelle expression sémantique globale des paroles de l'Autrui) et *le discours indirect libre* (étant une forme intermédiaire entre le discours direct et indirect, les instances discursives ne peuvent pas être délimitées clairement).

Formes de *l'altérité intégrée*, les *présuppositions* apparaissent comme des préconditions de l'énonciation et la *négation polémique* vise l'atténuation de l'effet de l'énonciation.

De la perspective de la pluralité des voix dans le discours, la polyphonie de l'énonciation, manifestée par l'enchaînement des discours des autres et «l'altération» du discours, reste un principe organisateur et intégrateur pour la sémantique du discours.

CUVINTE-CHEIE: *identitate, alteritate, polifonie, discurs direct, discurs indirect, enunțare.*

KEYWORDS: *identity, alterity, poliphony, direct discourse, indirect discourse, enunciation.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
400165 Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*